

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИЈАЛНА ЕКОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: РАЗРЕДНА НАСТАВА - ДРУГА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: УТОРАК, 19.05.2020.
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

1. Предмет социјалне екологије

Социјална екологија стекла је статус друштвене науке, посебне социологије (иако не постоји сагласност о томе да је она посебна социологија). Она је то постигла напуштањем „биолошког детерминизма“ у свом проучавању, усмеравајући се све више у својим истраживањима ка истраживању и анализи друштвених односа у просторним заједницама и утврђивању њихових многозначних веза са осталим елементима човекове средине и сазнавању сложеног односа човека и његове животне средине. *Али, она је настала, и развија се, и са заоштравањем еколошке кризе чије су последице и мере за њихово уклањање или бар ублажавање, постале предмет проучавања више наука.* Социологија, која није могла да заобиђе проучавање ових последица, требало је да допринесе: дефинисању социјалних чинилаца, као што су мерила (и норме) за утврђивање потребног богатства и уређење живота, што се мора узети у обзир при планирању начина експлоатације природе; сазнавању могућности (и проучавању механизма) друштвене контроле ради ограничавања загађивања и очувања природне средине; истицању и анализи друштвених циљева који садрже нов стил живота, нове концепције својине и одговорност за очување човекове средине. Исто тако, социологија је почела да се бави проучавањем утицаја густине насељености на људско понашање. Тим проучавањима, у сарадњи са психологијом, она је допринела разумјевању елемената човекове средине и њиховог утицаја на понашање човека. У ствари, шира примена еколошког мишљења водила је ка социјалној екологији, „опажању друштвених структура и људских међусобних веза као замршених мрежа динамичких структура који су истовремено повезани делови и целина у једном.“ Све је то утицало на оформљење социјалне екологије и одређивање њеног предмета истраживања.

Међутим, иако су све прихваћенија гледишта да социјална екологија припада групи друштвених наука, тј. да је посебна социолошка наука још увек не постоји сагласност о њеној предметној одређености, тј. о предмету који она проучава. У дефинисању предмета њеног истраживања најчешће се истиче да *социјална екологија за предмет свог проучавања нема само директан и непосредан утицај околине* (у којој технологија није развијена) *на човека, већ да се бави и саставом група које су неопходне за експлоатацију природних ресурса, посредним односима који долазе из тих групација и опитом концептуализацијом универзума* (уједињеног са специфичним условима живота). У тим оквирима еколошка проучавања, истиче се, проширила су се и укључују модерна урбанизована друштва. Таква проучавања се баве питањима друштвених односа људи, које проучава социјална екологија,

у односу на захтеве урбане средине и у односе на средину коју чини индустрија, ограничења која она поставља на породичне и локалне односе и различите типове друштвених веза проузрокованих различитим типовима индустријских технолошких процеса. Оваква предметна усмереност социјалне екологије је и омогућила закључак, да она, иако „натурална екологија“, почиње „разумевање живота и развијених процеса култивацијом својих становишта“.

За развој социјалне екологије, као и за развој сваке науке, потребно је прецизније одређивање њеног предмета проучавања. Међутим, постоји много тешкоћа у дефинисању предмета социјалне екологије. *Највећа тешкоћа свакако произилази из недовољне развијености социолошког проучавања еколошких проблема* или тачније њихове „младости“. Али, исто тако, нису од мањег значаја и оне тешкоће које произилазе из различитих социјално-класних и филозофско-теоријских приступа одређивању њеног предмета као научне дисциплине. Зато је потребно пре одређивања предмета социјалне екологије осврнути се на значајна схватања о њеном предмету.

2.Прву дефиницију социјалне екологије приликом њеног настанка (1925) дао је *Мек Кензи*. Он је сматрао да *социјална екологија за свој предмет проучавања има временске и просторне односе човековог начина живота, како се они стварају селективним, дистрибутивним и адаптивним снагама околине*. У оваквом схватању предмета социјалне екологије лако су препознатљиви трагови екологије животиња и екологије биљака. У каснијем развоју социјалне екологије нестају трагови ових екологија у одређивању њеног предмета, нарочито после Другог светског рата. *У предметном одређивању социјалне екологије све чешиће добијају место истраживања облика људске заједнице и њеног развитка*. Тако, према једном схватању (Вејгману), социјална екологија за предмет свог проучавања има примарне аспекте становања и структуру насеља са антропогеографског становишта. Оваквим одређењем предмета социјалне екологије изостављен је утицај човека на природу екосистема, па се за њега може рећи да је непотпуно. Зато је *потпунија дефиниција предмета социјалне екологије* по којој она за предмет проучавања има „просторно – временске специфичне односе живих бића као услове људског заједничког живота, као и повратан утицај већ постојећих социјалних структура на развитак и преобликовање природне околине“. Слично овој дефиницији предмета социјалне екологије и схватање о предмету социјалне екологије по коме она за предмет свог проучавања има објашњење положаја и односа човека и његовог окружења са становишта утицаја пребивалишне средине на политичко понашање и политичко изјашњавање.

У руској *филозофској и социолошкој литератури* има више настојања да се одреди предмет социјалне екологије. Према једном доста прихваћеном схватању, *предмет социјалне екологије је ноосфера, тј. систем социоприродних односа који се формира и функционише као резултат свесне, осмишљене делатности људи*. Наиме, предмет социјалне екологије су процеси формирања и функционисања ноосфере. Ноосфера се остварује дејством човека на биосферу, а услед тог дејства биосфера прелази у ново еволуционо стање – ноосферу која представља јединство, међуутицај природе и друштва, у

основи кога се налази друштво, јер се свесна људска делатност јавља као одлучујући фактор у настанку ноосфере. Социјална екологија процесе настанка и функционисања ноосфере проучава интердисциплинарно као синтетичка наука користећи сазнања о ноосфери, која јој пружају друге науке. Али се у руској литератури предмет социјалне екологије одређује и на друге начине. Тако, према мишљењу Н. М. Мемедова, социјална екологија за свој предмет проучавања има еколошко међудејство друштва и природне средине. А један други аутор, С. Н. Соломина (која у оквиру глобалне екологије разликује и социјалну екологију) сматра да је предмет социјалне екологије проучавање глобалних проблема општег људског развоја, као што су: проблем енергетских ресурса, заштита животне околине, проблем ликвидирања масовне глади и опасних болести и освајања богатства океана. Иначе, осамдесетих година у Русији се доста расправљало о предмету социјалне екологије и њеном односу према другим наукама како би се одредили њено место и значај у оптимализацији односа друштва и природе. У овим настојањима најчешће се истиче да социјална екологија за предмет проучавања треба да има вишеструке и вишезначне односе у систему „друштво-човек-техника-природна средина“, да открива опште законе међудејства људског друштва и природе и указује на могућности и путеве оптимализације и хармонизације односа у систему друштво-природа. Али у руској литератури постоји и нешто другачије схватање у односу на претходна схватања о предмету социјалне екологије. Према том схватању социјална екологија у проучавању односа друштва и природе полази од три правила и два закона. Правила су: социјално-еколошка равнотежа, културно управљање развојем и социјално-еколошка супституција (замена). Закони су: закон историјске (социјално-еколошке) неповратности и закон ноосфере.

Социјална екологија је била једна од најмлађих социолошких наука у Југославији па зато и није било већих настојања у одређивању њеног предмета истраживања. Шире су разматране могућности и потребе њеног заснивања, као и одређивање предмета њеног истраживања и у тим разматрањима полази се од указивања да се у екологији уопште, па и у социјалној екологији, сви приступи у разматрању еколошке проблематике данас могу сврстати у две групе. У групу приступа који наглашавају проблематичности и групу приступа коју наглашавају прагматичност. Први су приступи природнонаучно а други социјалнонаучно оријентисани. Међутим, ово свођење приступа у разматрању еколошке проблематике на природнонаучну и социјалнонаучну оријентацију тешко да се може прихватити. Јер, свако истраживање, па и истраживање еколошких проблема, има проблеме које истражује, као полазну тачку и практичну примену резултата истраживања. Зато није јасно како је могуће природнонаучну оријентацију одвојити од социјалнонаучне оријентације. Наиме, поделом, приступа на природњачке и социјалнонаучне разграђује се основно полазиште за објашњење и решавање еколошких проблема, чему треба да допринесе и социјална екологија. Предмет социјалне екологије, према схватању заступника разликовања ових оријентација, врло је сложен – то је примарна природа са својим законитостима и човекове творевине, човеково деловање, (с вредносним и циљаним опредељењима) тј. њен предмет је култивисана природа која се тешко сама репродукује, за

чију репродукцију је потребно деловање човека да би се у њој одржали човек и његова социјална заједница. Зато социјална екологија треба да допринесе стварању развојног концепта друштва, за репродукцију друштва и природе. Наиме, *социјална екологија треба да допринесе како практичним мерама за решавање еколошких проблема тако и истраживању концепта друштва као социјално – еколошке произвођачке заједнице у којој ће облици производње бити конципирани и остваривани према еколошким захтевима*. Тиме се она ослобађа могуће критике да је субвезивна наука која жели искључиво задржати и конзервирати постојеће, насупрот историјској тежњи за развојем и прогресом, а постаје превентивна, што значи да њене вредносне основе дубоко засецају у друштвене односе, чега се многи боје па или редуцирају екологију на класичну биолошку дисциплину или пак, не прихватају појам социјалног конституисања природе.

3. Дефиниције предмета истраживања социјалне екологије одражавају, пре свега, филозофско-теоријски приступ њених твораца односима у систему човек-друштво-природа, њихова схватања човекове животне средине и прихватање гледишта да екологија није само природна већ и друштвена наука. Међутим, и без шире критичке анализе ових дефиниција, од којих су само неке изложене, сматрамо да су непотпуне, или непрецизне и да зато отварају могућност да се не само лута у дефинисању предметне одређености социјалне екологије, већ и оспорава њена самосталност као посебне науке. Зато сматрамо да је потребно и могуће, полазећи од постојећих дефиниција предмета истраживања социјалне екологије, потпуније дефинисати њен предмет истраживања. *У дефинисању тог предмета треба поћи од чињеница да се социјална екологија јавља онда када се еколошки проблеми почињу проучавати и са социолошког становишта и када се дошло до сазнања да они настају због неусаглашености човековог, природног и индустријског система, тј. због неусаглашености биосфере, техносфере и социосфере*. У контексту оваквог приступа социјална екологија јавља се као посебна социологија која за предмет свог проучавања треба да има однос човека и његове животне средине, схватајући човекову животну средину као јединство природне и друштвене средине, (што је одређено човеком као природним и друштвеним бићем), које се не могу строго одвојити једна од друге, и представљају појавност природе и последицу човековог деловања. Оваквим приступом дефинисању предмета истраживања социјалне екологије сматрамо да је могуће *социјалну екологију одредити као посебну социологију која за предмет свог проучавања има специфичне везе између човека и његове природне средине, истражујући (у контексту опште концептуализације универзума уједињеног са специфичним условима живота) утицај животне средине као укупности природних и друштвених чинилаца на човека, као и утицај човека на његову животну средину са становишта њеног очувања као оквира човековог живота, као природно-друштвеног бића*. Овакво дефинисање предмета социјалне екологије полази од човека као природно-друштвеног бића који својој делатношћу утиче на своју природну околину, стварајући своју друштвену средину и у њој производне системе који се јављају као посредници између човека и његовог друштва и природе, иако су и сами делови друштва.

Овако дефинисана социјална екологија за предмет свог проучавања има, пре свега, утврђивање елемената човекове животне средине, полазећи од схватања човека као природног и друштвеног бића, из чега произилази да човекову животну средину чине природни и друштвени чиниоци, друштвени процеси и друштвене творевине. *Она треба да истражи утицај појединих чинилаца у укупности елемената који чине човекову средину и значај њихових утицаја за целину која, у укупности „са одређеном структуром“, представља „оквир живота“ човека као природно-друштвеног бића.* При том, социјална екологија полази од опште концептуализације универзума уједињеног са специфичним облицима живота, уважавајући специфичности живота човека који, иако биолошко биће, ипак услове своје животне егзистенције обезбеђује другачије од осталих живих бића. *У контексту оваквог приступа социјална екологија треба да истражи утицај не само човекове средине на човека већ и самог човека на своју средину и то не само са становишта њеног „присвајања“ већ и очувања (и унапређивања) те средине без које не би могло да опстане.* Међутим, пошто је социјална екологија посебна социологија, она проучава и однос друштва (у целини и парцијално) према животној, природној и друштвеној средини човека.

У контексту овако одређеног предмета истраживања социјалне екологије, она проучава однос природа-индустријски систем-друштво. Својим истраживањима овог односа она треба да допринесе давању одговора на питања: шта је „добра“ природа са становишта даљег развоја друштва и шта је добро друштво са становишта очувања еколошке равнотеже у природи или тачније: репродукција природе. Наиме, *социјална екологија за предмет истраживања треба да има сазнавање основних законитости међудејства у систему „друштва-природа“ и укаже на могућност установљавања модела оптималног међуутицаја елемената у том систему.* У контексту оваквог приступа она треба да допринесе и научном прогнозирању у овој области. Одговорима на ова питања социјална екологија својим истраживањима и теоријским промишљањима треба да допринесе научним сазнањима формирања еколошке свести, а посебно да се у односу (присвајачком, произвођачком) према природи морају поштовати неке фундаменталне законитости по којима и сам човек припада природи, а природа има одређена обележја која је човек створио својом делатношћу.

4. Социјална екологија, истражујући утицај човека на његову природну средину посредством радне делатности, треба да истражује и утицај индустријског система не само на сложене односе у којима човек живи већ и природне услове за развој индустријског система не само као техничког система који „посредује“ између односа у којима живи човек и природних система, већ и као друштвеног система. *Међутим, проучавајући у овом контексту индустријски систем, социјална екологија не треба сувише да истиче индустријски систем као најбитнији посредујући фактор између друштва и природе.* Јер, редуцирање еколошких питања на социјална питања која произилазе из индустријског система, критику индустријског друштва усмерава ка критици индустријског система, чиме социјална основа индустријског друштва бива поштеђена критике. *Социјална екологија*

пored критике индустријског система треба критички да промишља и индустријско друштво, будући да је социјална заједница природни медиј између индустријског и природног система. У ствари, иако индустријски систем представља систем „посредовања“ између човека и природе, основне концепте тог система и односа у њему развио је и развија одређени тип друштва. Управо социјална заједница мора остати у фокусу критике и анализе приликом истраживања односа индустријског система и природног система и основа у тражењу излаза из кризе. Из њене бити треба изводити и бит будућности. Продукциони односи не могу бити заобиђени, јер се показало да они имају битну историјску улогу у развоју и функцији индустријског система у природном систему.

Предмет проучавања социјалне екологије су не само индустријски неразвијена и неурбанизована друштва, тј. истраживање утицаја околине на човека у друштвима у којима технологија није развијена, већ су предмет њеног проучавања и модерна, индустријски развијена и урбанизована друштва и друштвени односи у урбаним срединама који делују на човека преко утицаја на породичне, суседске и локалне односе. *Са овог становишта значајно је предметно усмеравање истраживања у социјалној екологији ка одређеним територијама, одређеним територијалним срединама. Јер, како се исправно истиче, процес формирања окружујуће средине на један или други начин „привезан“ је за одређену територију и испољава се као територијална целина.* Зато и постоји потреба да се у оквиру социјалне екологије издвоје релативно самостални (територијални) нивои истраживања: насеља, урбанизоване зоне, поједини региони, области, земље и планетарни ниво – планета Земља. Социјална екологија својим истраживањима на свим овим нивоима треба да доприноси очувању еколошке равнотеже, водећи рачуна о повезаности ових нивоа сагласно слогану – мислимо глобално, делујемо конкретно.

Међутим, како социјална екологија својим истраживањима еколошких проблема и предлозима преба да доприноси, и доприноси, решавању сложених еколошких проблема (тј. проблема околине), *она не треба (и не сме) да се редуцира само на практичну дисциплину. Напротив, она треба да истражује, теоријски промишља и на тој основи предлаже решавање еколошких проблема.* „То значи да социјална екологија мора задржати теоретске претензије у смислу социјално-еколошких циљева човекове производне делатности, али се не може одрећи *практичне* друштвене улоге. Она се тако може схватити и као пројектовано знанствено истраживање за решавање конкретних проблема, али и као поимање комплексних човекових *визија* могућих алтернатива будућег историјског развоја“.

5. У индустријски развијеним (и богатим) земљама педесетих година двадесетог века, али и са све присутнијим негативним последицама индустријског и технолошког развоја, отпочело је проучавање квалитета живота. Интересовање за проучавање *квалитета живота* почело је када су негативне последице технолошког развоја почеле да доводе у питање његове позитивне последице (развој производних снага, пораст потрошње, повећање слободног времена, развој комуникација и тако даље), па тј. *када се почело сазнавати да нарасла моћ над природом доводи у питање хуманизацију индивидуалног живота, па на основу тог сазнања долази и до пораста социјалног и еколошког*

критицизма. То је у време када настаје социјална екологија, па је и разумљиво што је њена појава утицала и на повећано интересовање и за проучавање квалитета живота. Тако је дошло до повећаног интересовања и за истраживање еколошких фактора квалитета живота. А квалитет живота се најчешће дефинише „као скуп односа који везују индивидуу, друштво у коме она живи и природну средину, тако да сваки од ових елемената има себи својствен карактер и потребе“. Полазећи од оваквог схватања квалитета живота, резултати истраживања су показали да нема здравог квалитетног живота без чисте безбедне и лепе природне околине. Наиме, показало се да се квалитет живота не може остварити ако се не води рачуна о стању човековог екосистема у коме се тај квалитет остварује или треба да се оствари – и друштвено – економских односа у којима човек живи и које сам остварује, повезујући своје понашање са осталим члановима друштва. Али, исто тако, истраживања су доказала да проблем квалитета живота и заштите човекове околине нема исти значај за све земље. На један начин он се испољава у индустријски развијеним земљама где са научно техничком револуцијом настају промене у биосфери, а на други у земљама у развоју, у којима се често поставља и питање обезбеђивања основних услова за егзистенцију људи. Јер, „постоје крајеви где животна средина није загађена и где лутају изгладнеле масе без скровишта над главом. Што се тиче квалитета њиховог живота, реч 'побољшати' је неадекватна... Ако посматрамо неку популацију миграната која подиже своје колибе по маргиналним квартовима великих градова, који су без воде, без канализације, без заштите од хладноће, кише или сунца, отпадака, епидемија, неумесно је говорити о квалитету животне средине.“ У којој је мери овај проблем изражен у савременом свету указују и најновији подаци (ФАО) по којима око тридесет милиона људи умире годишње од глади, од којих осамнаест милиона деце, а животни век људи у развијеним земљама дужи је 16 година од животног века људи у земљама у развоју.

Сазнања до којих долази социјална екологија о односу човека и његове средине треба да омогућује не само заштиту и унапређивање човекове природне средине већ и унапређивање човекове друштвене средине. *Јер не само да постоји уска повезаност између елемената човекове природне и друштвене животне средине, већ заштита и унапређивање природне средине, чак иако се претпостави да је могуће да буде остварена, без обзира на стање у друштвеној средини, не може имати веће ефекте на положај човека и заштиту његовог интегритета као природно-друштвеног бића.* Наиме, тешко је рећи да ли човека теже погађа загађеност његове природне или друштвене средине. *Зато социјална екологија у свом проучавању мора истраживати природну и друштвену средину човека у њиховој укупности, као „оквир живота“ човека.* Резултатима својих истраживања она треба да доприноси унапређивању његових услова живота, у природној и у друштвеној средини, у конкретним условима појединих друштава.

Међутим, да би сазнања која пружа социјална екологија, постала научнотеоријска основа друштвене акције с циљем заштите и унапређивања човекове животне средине, потребно је да се развије одређена еколошка свест, то јест сазнање о угрожености равнотеже у природној средини и о утицају тог нарушавања на положај и егзистенцију човека. Исто

тако, *потребно је да постоји свест о повезаности природне и друштвене средине у човекову животну средину и о узроцима нарушавања и загађивања и једне и друге средине, о утицају њихове загађености на човека.* У развијању овакве свести значајну улогу има ширење знања о заштити и унапређивању човекове средине. Јер, човечанству је данас „неопходна висока развијена свест о нужности већег склада између човекових стваралачких активности при унапређивању друштвеног развоја и неопходне потребе да се природа оптимално очува и унапреди“. Зато социјална екологија не само да резултатима својих истраживања доприноси развијању ове свести, већ мора проучавати и основне проблеме њеног развоја, посебно улогу образовног система у њеном развоју.

Резултати досадашњих истраживања еколошке свести показују да знања која се стичу о еколошким проблемима о образовном систему нису задовољавајућа са становишта развоја еколошке свести, а она представљају основни елемент еколошке свести. *Социјална екологија зато треба, поред осталог, да истражује да ли образовни систем, примерен појединим његовим нивоима (и садржајима), пружа потребна знања о еколошким проблемима која су потребна и за развој еколошке свести.* Посебно треба истраживати и критички промишљати образовање за заштиту човекове средине на вишим школама и универзитетима с обзиром на улогу коју треба да имају ове институције у развоју еколошке свести и усмеравању друштвеног развоја. Међутим, „*едукативни елементи, за које би се рекло да припадају овој области посредују се искључиво у монодисциплинарним оквирима*“ и „*изостаје било какав интегритет или целовитост знања о еколошким релацијама*“, па ни један профил високообразованог кадра „*не располаже ни минималном научном подлогом за осмишљен интегрални приступ питањима човекове средине.*“

Социјална екологија истраживањем и теоријским промишљањем проблема са социолошког становишта, треба да допринесе превазилажењу оваквог стања, тј. уношењу у наставне програме на вишим школама и факултетима еколошких образовних садржаја. Ти садржаји треба да допринесу не само подизању еколошке свести, већ и квалитету професионалног образовања.